

תורת אמך

ביאורי סוגיות והדרכה לימודית

מסכת ברכות -

פרקים ראשון - שלישי

הלכות קריאת שמע

סוגיה לג: נטילת ידיים לקריאת שמע ולתפילה

נכתב בסייעתא דשמיא

על ידי

אליהו מאיר ליפשיץ

ב"ר חיים שמאי ז"ל

ישיבת ברכת משה, מעלה אדומים

סוגיה לג: נטילת ידים לקריאת שמע ולתפילה

*

רקע

סוגייתנו עוסקת בחיוב ליטול ידים לקריאת שמע ולתפילה.

מקורות

- א. גמ' יד :-טו. "ואמר רבי יוחנן הרוצה שיקבל עליו... הא פחות ממיל חוזר"
 ב. רש"י ד"ה לק"ש
 תוס' ד"ה אמאן
 רי"ף ח.ח.ח: "א"ל ההוא מרבנן לרבא חזי מר... הא פחות ממיל חוזר"
 תלמידי רבינו יונה ד"ה לייט
 ג. רמב"ם הל' קריאת שמע פ"ג ה"א
 הל' תפילה פ"ד הל' ב-ג
 הל' ברכות פ"ו ה"ב
 ד. טור סי' צב, "ואחר שבדק... בכל מידי דמנקה"
 ה. שו"ע סי' ד סע' כב-כג, ומשנה ברורה
 סי' צב סע' ד-ו, ומשנה ברורה
 סי' רלג סע' ב, ומשנה ברורה

טור סי' צב

ואחר שבדק עצמו יפה ירחוץ ידיו במים אם יש לו, ואם אין לו צריך לחזור אחריהם, והני מילי שיש לו עוד שהות להתפלל, אבל אם אין לו שהות ויעבור זמן התפלה - ינקה אותם בצרור או בעפר או בכל מידי דמנקה. וכתב אבי העזרי, הא דאמרינן בכל מידי דמנקה הני מילי דלא אסח דעתיה אלא שנתלכלכו בטיט, ויש אומרים אדרבה צריך שלא יהו מלוכלכים ועל היסח הדעת אין לחוש שאין היסח הדעת אלא באכילה, ואדוני אבי ז"ל היה אומר שאין לחלק, לא שנא לכלוך לא שנא בהיסח הדעת, אלא שינקה בכל מידי דמנקה.

הסבר הסוגיה

ואמר רבי יוחנן: הרוצה שיקבל עליו עול מלכות שמים שלמה יפנה ויטול ידיו ויניח תפילין ויקרא קריאת שמע ויתפלל, וזו היא מלכות שמים שלמה. [גמ' יד :-טו.]

רבי יוחנן אומר שמי שנפנה, נוטל ידים, מניח תפילין, קורא קריאת שמע ומתפלל, הרי הוא מקבל עליו עול מלכות שמים שלמה, וכאילו בנה מזבח והקריב עליו קרבן. נראה להסביר שבעשיית חמשת הדברים הללו מקיימים שני דינים:
 א. מצות קבלת עול מלכות שמים.

ב. מצות תפילה שמקבילה להקרבת קרבן.
 תפילת שחרית ותפילת ערבית מורכבות משתי מערכות: א. קריאת שמע וברכותיה. ב. תפילת עמידה. שתי המערכות הללו מחוברות בחיוב לסמוך גאולה לתפילה. את החיבור בין שתי המערכות הללו ניתן להבין באחת משתי דרכים:¹
 א. קריאת שמע וברכותיה הן מתיר לתפילה. זכותו של האדם לעמוד בתפילה לפני בורא עולם מותנת בכך שהוא קיבל על עצמו עול מלכות שמים.
 ב. התפילה מצטרפת לקבלת עול מלכות שמים שבקריאת שמע, ומשלימה אותה. בתפילה אנו מתחננים לקב"ה ומבקשים ממנו את כל צרכינו, ובכך אנו מבטאים שהקב"ה מנהיג את עולמו ושולט בו שלטון ללא מצרים. בצירוף התפילה לקריאת שמע מקבלים עול מלכות שמים שלמה.
 רבי יוחנן מאמץ את שתי ההבנות הללו ואומר שתפילה מצטרפת עם קריאת שמע לקבלת עול מלכות שמים שלמה, וכן שאמירת קריאת שמע לפני התפילה, שקולה לבניית המזבח שעליו מקריבים את הקרבן [=תפילה].

לשני הרכיבים הללו רבי יוחנן מוסיף עוד שלושה תנאים: א. נפנה. ב. נוטל ידיים. ג. מניח תפילין.

בזיקה שבין קריאת שמע לתפילין עסקנו לעיל [עמ' 159], ושם ראינו שהראשונים אומרים שיש גם זיקה בין תפילין לבין תפילה. על פי הסברנו, שהדברים הנמנים במימרות של רבי יוחנן הם גם דין במצות קריאת שמע וגם דין במצות תפילה, סוגיה זו מהווה מקור נוסף לדברי הראשונים.

הזיקה שבין החובות להיפנות וליטול ידיים לבין תפילה, ברורה. הרמב"ם [הל' תפילה פ"ד ה"א] מונה חמישה דברים המעכבים את התפילה, ושניים מתוכם הם: "טהרת הידים", ו"דברים החופזים אותו". טהרת הידים היא החובה לרחוץ ידיו במים [שם ה"ב], ודברים החופזים אותו הם אדם הצריך לנקביו [שם ה"י]. העומד בתפילה עומד לפני המלך ומדבר עמו, ולכן יש עליו חובת "הכון לקראת א-להיך ישראל", ובחובה זו כלולות החובות לטהר ידיו ולנקות עצמו מדברים החופזים אותו.

מדברי רבי יוחנן, שהרוצה לקבל עול מלכות שמים שלמה צריך להפנות וליטול ידיו, מתחדש שלמרות שקריאת שמע אינה עמידה לפני המלך, גם בה יש חובה ליטול ידיים ולבדוק נקבים. למדנו לעיל [עמ' 11 ועיין הע' 2] שבמצות קריאת שמע יש שני דינים: א. הכרזה על קבלת עול מלכות שמים. ב. שמיעת הציווי הא-להי. שמיעת הציווי הא-להי מחייבת לקרוא קריאת שמע "באימה וביראה וברתת ובזיע" [כמפורש בטור ס"י סא], ולכן היא מחייבת נטילת ידיים ובדיקת נקבים.² לייחודיות דין קריאת שמע ניתן להביא ראיה נוספת

¹ מקור ההבנות הללו בדברי הגרי"ד סולוביצ'יק [שעורים לזכר אבא מרי ח"ב עמ' נח-סא], והן הובאו לעיל עמ' 40-41.
² חשוב לציין שלמרות שהרמב"ם מסכים לייחודיות דין קריאת שמע משאר הברכות, שהרי הוא פוסק שיש חיוב ליטול ידיים בברכה לקריאת שמע [הל' ברכות פ"ו ה"ב], ופוסק שאסור למריח ריח הפחה של חברו לקרוא

מדין ריח רע של הפחה. הגמ' [כה.] אומרת שמותר ללמוד תורה כשיש ריח רע של הפחה של חברו, אך אסור לקרוא קריאת שמע. ההיתר ללמוד תורה מלמד שריח רע של הפחה אינו מוגדר כדבר טינוף, ואם כך האיסור לקרוא קריאת שמע הוא מפני החיוב לקרוא קריאת שמע "באימה וביראה וברתת ובזיע"³.

הגמ' [טו.] מביאה את דברי רב חסדא שאין לחזור אחר מים בזמן התפילה אלא יקנח ידיו בעפר, צרור וקיסם. נחלקו הראשונים בגרסת הגמ' ובפירושה:

הגרסה שלפנינו, וכך נראה שגורס גם הרי"ף [ח.]: "והני מילי לקריאת שמע אבל לתפילה מהדר". רש"י [ד"ה לק"ש] מפרש, שקריאת שמע זמנה קבוע ויש חשש שמא יעבור זמנה, אבל לתפילה שזמנה כל היום צריך לחזור אחר מים.

תוס' [ד"ה אמאן] אינם גורסים גרסה זו, ולדעתם אין חילוק בין קריאת שמע לתפילה, כשם שאין מחזרים אחר מים בזמן קריאת שמע שמא יעבור זמנה, כך אין לחזור אחר מים בזמן תפילה, שמא יעבור זמנה. תלמידי רבינו יונה [ח. ד"ה לייט] מאמצים את שיטת התוס', אך הם מסבירים את שיטת רש"י והרי"ף, שקריאת שמע היא דאורייתא, ולכן חששו שמא יעבור זמנה, אך תפילה היא דרבנן ולכן לא חששו שמא יעבור זמנה.

ניתן להבין את החילוק בין קריאת שמע לתפילה בדרך נוספת. הרמב"ם [הל' תפילה פ"ד ה"א] מגדיר את "טהרת הידים" כאחד מחמישה דברים המעכבים את התפילה. לגבי קריאת שמע פוסק הרמב"ם [פ"ג ה"א]: "הקורא את שמע רוחץ ידיו במים קודם שיקרא", אך אינו פוסק שטהרת הידים מעכבת את הקריאה. תפילה היא עמידה לפני ה', ולכן כל חסרון בהכנה זו מעכב את התפילה; קריאת שמע אינה עמידה לפני ה', ולכן טהרת הידים אינה מעכבת את הקריאה. כיוון שיש חילוק בין מהות חיוב הנטילה לקריאת שמע לבין מהות חיוב הנטילה לתפילה, יש חיוב לחזור אחר מים לתפילה ואין חיוב לחזור אחר מים לקריאת שמע.

נחלקו הראשונים בגדר חיוב נטילת ידיים לתפילה⁴, מחלוקת הנובעת מדברי הגמ' [טו.] ש"מי שאין לו מים לרחוץ ידיו מקנח ידיו בעפר ובצרור ובקסמית". הראב"ה [ח"א ס"י נא. מובא בטור ס"י צב] סובר שהאפשרות לקנח ידיו בעפר או בצרור נאמרה רק למי שלא הסיח דעתו אלא שידיו התלכלכו בטיט. הוא מביא דעה הפוכה שעל פיה החיוב ליטול ידיו ולקנחן נאמר לגבי לכלוך בלבד, והיסח הדעת אינו מחייב נטילת ידיים לתפילה. הטור [ס"י צב] מביא את שיטת אביו הרא"ש, שהיא שיטת ביניים. לדעתו יש חיוב נטילת ידיים לתפילה

קריאת שמע [הל' קריאת שמע פ"ג הי"ד], הוא אינו מסכים לפרשנות שהצענו בדברי ר' יוחנן. הרמב"ם אינו פוסק את ההלכה שצריך לבדוק עצמו לנקביו לפני קריאת שמע אלא רק לפני תפילה [הל' תפילה פ"ד ה"ן]. את חיוב נטילה לפני קריאת שמע הרמב"ם לא למד מדברי ר' יוחנן, אלא מהמשך הסוגיה, שאין לחזור אחר מים לקריאת שמע אלא רק לתפילה.

³ רש"י [כה. ד"ה וה"מ לגרסא] מפרש שריח רע שאין לו עיקר מוגדר כדבר טינוף, וללימוד תורה הקלו מפני שאי אפשר. לפי פירושו אין ראייה משם לענייננו.

⁴ הדיון כאן אינו שלם מכיוון שחסר דיון בשאלה אם מברכים על נטילת ידיים לתפילה. להשלמת הדיון עיין לקמן ח"ב עמ' 460.

משתי סיבות, גם משום היסח הדעת וגם משום לכלוך, ולשניהם מועיל גם קינוח ידיו בעפר או בצרור.

מחלוקת הראשונים נובעת ממחלוקת בהבנת מהות החיוב. הראב"ה סובר שבדין נטילת ידיים לתפילה יש חיוב כפול: א. חיוב ליטול ידיים כדי לטהרן לתפילה. ב. חיוב לנקות ידיים. החיוב ליטול ידיים לתפילה דומה לחיוב ליטול ידיים לסעודה, שניהם במים בלבד, ושניהם חייבים להיות בסמיכות למעשה, ולכן היסח הדעת פוסל בהם. החיוב לניקוי הידיים ייחודי לתפילה, והוא יכול להתבצע "בכל מידי דמנקי".

הדעה ההפוכה סוברת שחיוב נטילת ידיים לתפילה שונה מחיוב נטילת ידיים לסעודה, והוא מפני הנקיון בלבד. אדם שידיו נקיות אינו חייב ליטול אותן לתפילה.

את שיטת הרא"ש ניתן להבין בשתי דרכים: א. הוא מאמץ את שיטת הראב"ה שיש חיוב לטהר את הידיים לתפילה והיסח הדעת פוסלן, אך לדעתו ניתן לטהר את הידיים אף בעפר ובצרור ולא רק במים. ב. הוא מאמץ את השיטה השנייה שחיוב הנטילה הוא משום נקיון בלבד, אך ידיו של אדם עסקניות וחוששים שכשהסיח דעתו מהן נגע בהן במקומות המטונפים.

סיכום

הגמ' מונה ארבעה דברים המצטרפים לקריאת שמע לקבלת עול מלכות שמים שלמה: בדיקת נקבים, רחיצת ידיים, הנחת תפילין ותפילה. בשני הדברים הראשונים יש חידוש, כיוון שניתן להבין שחיובם נאמר בדין תפילה שיש בו חיוב "הכון לקראת א-להיך ישראל", ולא נאמר בדין קריאת שמע [הרמב"ם אכן פוסק שאין דין בדיקת נקבים לקריאת שמע].

הגמ' אומרת שיש חיוב נטילת ידיים לקריאת שמע, ואין חיוב לחזר אחר מים בזמן קריאת שמע. נחלקו הראשונים אם יש חיוב לחזר אחר מים לתפילה. רי"ף, רמב"ם ורש"י סוברים שיש חיוב לחזר אחר מים לתפילה, תוס', תלמידי רבינו יונה ורא"ש [סי' יא] סוברים שאין חיוב לחזר אחר מים לתפילה.

את החילוק בין תפילה לקריאת שמע בחיוב לחזר אחר מים ניתן לבאר בשלוש דרכים:

א. רש"י: לקריאת שמע זמן קבוע, תפילה זמנה כל היום.

ב. תלמידי רבינו יונה: קריאת שמע דאורייתא, תפילה דרבנן.

ג. טהרת הידיים מעכבת את התפילה שיש בה דין "הכון", ואינה מעכבת את קריאת שמע.

נחלקו הראשונים אם חיוב נטילת ידיים לתפילה הוא רק משום נקיון, וכשידיו נקיות אינו חייב ליטול ידיו, או שהחיוב הוא משום טהרת ידיים לתפילה וחייב ליטול בכל מקרה שמסיח דעתו משמירת ידיו.

הלכה

השו"ע [סי' ד סע' א, כב] פוסק שצריך ליטול ידיו שחרית ולברך על הנטילה. אם אין לו מים מקנח ידיו בצרור או בעפר ומברך על נקיות ידיים. קינוח זה מועיל גם לתפילה. עוד הוא פוסק שתיקנו נטילה לקריאת שמע ולתפילה ולא תיקנו נטילה לברכות, ולכן "סתם ידים" - כלומר ידיים שאינו יודע אם נטפנו - כשרות ללימוד תורה ולברכות, ופסולות לקריאת שמע ולתפילה עד שיטול או עד שינקה אותן בכל מידי דמנקי. ידיים שנגעו במקומות המכוסים מוגדרות כידיים מטונפות ופסולות אף ללימוד תורה ולברכות [שו"ע סע' כג ומשנה ברורה סק"ס].

השו"ע [סי' צב סע' ד] פוסק כרי"ף וכרמב"ם שצריך לחזור אחר מים לתפילה - לפניו עד ארבעה מיל, ולאחוריו עד מיל. אם מתיירא שיעבור הזמן, יקנח ידיו בכל מידי דמנקי ויתפלל. כן הוא פוסק שהחיוב לחזור אחר מים הוא רק בידיים מטונפות, אך בסתם ידיים יש חיוב נטילה, אך אין חיוב לחזור אחר מים [סע' ה]. הפרי מגדים [אשל אברהם אות ג] מביא את שיטת הרמב"ם שטהרת הידיים מעכבת את התפילה, ולכן הוא מסתפק לדינא אם אדם שלא נטל ידיו ולא קנחן צריך לחזור ולהתפלל. המשנה ברורה [סקי"ג] פוסק שאינו חוזר ומתפלל⁵. עוד פוסק המשנה ברורה [סק"כ] שאין להפסיד תפילה בציבור לנטילת ידיים, וינקה בכל מידי דמנקי.

השו"ע [סי' רלג סע' ב] פוסק שצריך ליטול ידיים גם לתפילת מנחה ולתפילת ערבית, אך אין צריך לברך על הנטילה, ואינו צריך לחזור אחר מים אלא מקנח ידיו בכל מידי דמנקי [משנה ברורה סק"כ].

⁵ הביאור הלכה [ד"ה צריך] מבאר שפסק זה מבוסס על שיטת הר"ן שסתם ידיים כשרות לתפילה, וגם על כך ששיטת הרמב"ם עצמה אינה ברורה. הביאור הלכה מעלה אפשרות לדייק מהרמב"ם שיש הברל בין נטילת ידיים לשאר "הדברים המעכבין את התפילה", בשאר הדברים צריך בדיעבד לחזור ולהתפלל, ובנטילת ידיים אינו צריך לחזור ולהתפלל. הסבר הדין הוא שפירוש המושג "מעכבין את התפילה" אינו שהם מעכבים את חלות התפילה, אלא שאסור להתפלל בלעדיהם, ועדיף שלא להתפלל כלל, מלהתפלל ללא הדברים הללו. עולה מהסבר זה שהרמב"ם מחלק את הדברים המעכבים את התפילה לשתי קבוצות: א. כיוסי הערוה, טהרת מקום התפילה, דברים החופזים אותו וכוונת הלב, שהם מעכבים את התפילה מפני שתפילה בלעדיהם אינה תפילה, וממילא צריך לחזור ולהתפלל. ב. טהרת הידיים, שהיא מעכבת את התפילה מפני שעדיף שלא להתפלל מלהתפלל בידיים שאינן טהורות, אך תפילה בלעדיה היא תפילה, והמתפלל באיסור אינו צריך לחזור ולהתפלל.